

<...> Сөз мағынасын, сөйлем сазын, қат-қабат еркін, тиянақты сөз тіркестерін, мақал-мәтелдерді халық сұрыптап, өз ой елегінен, өмір талқысынан өткізіп отырады» [2; 601]. Ой елегінен өткізілген, сұрыпталған тұрақты тіркестер жаһандық категория сәйкессіздігінен әлсіз қайшылық, субъектінің семантикалық және прагматикалық сәйкессіздігінен соны қарама-қайшылық туындатқан. Бұл тілімізде жиі сирек қолданылуына, өмірлік маңызына, жалпы халықтық сипатына және т.б. қасиеттеріне қарай анықталып шешілуі тиіс күрделі мәселе екенін атап өтпекпіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. — М.: Искусство, 1991. — С. 37.
2. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. — Алматы, 1977.
3. Философиялық сөздік // Құраст. Н.Нұрғалиев, Ғ.Ақманбетов, Ж.Әбділдин. — Алматы, 1996. — 224-б.

ӘОЖ 81

Психоллингвистикадағы лексиконды зерттеудің ұстанымдары

Кенжеғалиев С.А.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

В статье приводятся научные суждения относительно структурной особенности языка и мышления, языковых функций, языковой и речевой деятельности. Наряду с этим уделяется внимание постановке проблемы лексикона, структуры и организации, его роли в процессе речевосприятия, а также определению основных критериев единиц как эквивалентов ментального лексикона.

The article devotes problem of scientific opinions about structural speciality of language and thinking, language functions, language and speaking acts. So there is attention to putting of problem of lexicon, its structure and organization, rule in process of speech and showing base criteries of members like as equalities of mental lexicon.

Жапон тіл білімінде «тіл тіршілігі» деп аталатын мектеп бар. Ондағы зерттеулердің мақсаты — тілді адам іс-әрекетімен, қызметімен байланыстыру. Бұл — тілдік акті мен ауызекі сөйлеуді зерттеу деген сөз. Бұл мектеп тұжырымдамасының түйінін тезис түрінде ұсынамыз. Тілқатысым танымның құралы болғандықтан, соған орай зерттеудің негізгі нысаны интеракт болады. Сөйлем — адамның әлеуметтік дағдылы, әдеттегі әрекеті. Ол әрекет ой мен сезімді тілдік таңбалар көмегімен бейнелеуден және осы бейнеленгенді ұғынудан тұрады [1].

Қазіргі кезеңде психологиялық тілтану аясында тілді, сөйлеу іс-әрекеті мен ойлауды әр басқа қырынан қарайтын әр түрлі бағыттар пайда болды. Тіл мәселесіне психологиялық тұрғыдан келу әлеуметтік лингвистика мен құрылымдық, тілдік таңбатану және математикалық тіл білімі зерттеулерінен байқалады. Сөйлеу қызметін психофизикалық әрекет айтушының қабілеті ретінде зерттеушілер сөйлеудің физиологияға негізделетінін мойындайды. Тіпті, олар сөйлеуді айтқан я тыңдаған уақытта ғана адам ағзасында болатын психикамен бірлескен физиологиялық қызмет деп те таниды. Осыдан болар бұл бағыттағылар тілдегі тарихилықты трансформациямен және сөздің сапталуының статикалық күйіндегі деңгейлік сипатымен алмастырып жіберді. Лингвистикалық психологизм ішінен қазір этнолингвистикалық, семантикалық психологизм, психологиялық құрылым, таза психологиялық бағдарларды бағамдауға болады.

Психоллингвистердің өз арасында сөйлеу іс-әрекеті туралы әр түрлі пікірлер бар. Мәселен, Н.Хомскийдің трансформалық-генеративтік грамматикасы адам өз сөйлеуін комбинаторика ережелеріне сай түзеді деп үйретеді. Биохевиористер сөйлеуді «стимул–реакция» қатынасымен талдайды. Әрекет теориясы сөйлеу іс-әрекеті сөйлеуші мен қабылдаушының белсенділігіне тікелей қатысты деп санайды.

Бұл көзқарастарда ұтымды тұстар баршылық, алайда инсандағы тіл мен сөйлеудің қасиеттерін түгендеп береді деп айтуға болмайды.

Қарым-қатынастың ұлттық-мәдени ерекшелігі аз дегенде екі қырынан көрінуге тиісті:

1) тіл, ойлау, жад, қатысымдардың бір-бірімен байланысы және адам өміріндегі, тұтастай алғанда, тілдің алатын орны;

2) қатысымның ұлттық ерекшелігі бар үдерістері мен құралдары жағынан. Мұндағы бірінші аспектіні «Сепир-Уорф» лингвистикалық салыстырмалылық туралы гипотезасы сипаттаса, ал екінші аспектіні этнопсихология қарастырады.

Әр түрлі халықтың тілі мен сөйлеуіндегі өзгешеліктер психолингвистика мен этнопсихологияның түйісінде қаралады. Мәселен, норвегтер, шведтер, финдер сияқты солтүстіктің халықтары оңтүстіктегі испандар мен италияндарға қарағанда дауысын ақырын шығарып және эмоцияны аз жұмсап сөйлейді екен. Ал осы испандар мен италияндарға қарағанда грузин, цыган, түрік, араб сияқты оңтүстіктегі халықтар мен қара нәсілділердің ішіндегі бойлары ұзын болып келетін этникалық топ өкілдері дауыстарын қатты шығарып сөйлейді екен. Шығыстағы жапондар, үнділер, вьетнам халқы, қытайлар т.б. ақырын сөйлеседі. «Орыс болып кеткен еврейлерді дауыс ырғағынан білесің» дейтін әзілде де шындық жоқ емес. Бұл жерде басқа факторлармен бірге географиялық мекен, климаттың да, өскен ортаның да ықпалы баршылық екені байқалады. Алайда бір географиялық ендікте өмір сүретіндердің сөйлеуі мен қылығында әр түрлі өзгешеліктер бола береді.

Сөйлеуге жанама әрекеттер тіл білімінен гөрі этнографияда қарастырылады. Десек те, мұндай әрекеттер тілге сәулесін я көлеңкесін түсірмей тұрмайды, сондықтан да ол тілмен қосталады, сол себепті бұл психолингвистиканың бір саласы этнопсихолингвистикада қарастырылады. Этнопсихолингвистикада белгілі бір мәдениеттің тілдегі көрінісін сипаттайды. Бұл жерде біз әр ұлттың я ұлыстың ым-ишара, қимыл, тұспалдарын еске алып отырмыз. Мұны лингвистикада «тілдің көмекші құралдары» деп атайды. Шындығында, адамзат тілінің шығуында ым мен қимылдың белсенді рөл атқарғандығы туралы болжамдар негізсіз емес. Мәселен, Австралиядағы аранда тайпасы 450 түрлі ым мен қимылды нақты зат я құбылысты білдіру үшін ғана емес, жалпы ұғымды түсіндіру үшін де қолданады екен. Үндістердің тайпааралық қарым-қатынас құралы ым-ишара екенін көпшілік біледі.

В.Вундт әуелде екі тіл — ым тілі және дыбыс тілі болған деп есептейді. Дыбыс — сезімді, ым-қимыл нақты затты білдірген. Ым-қимылдың үш түрі болған: нұсқау, бейнелеу, символика. Ымдау, негізінен, тарихи-әлеуметтік құбылыс. Зерттеулердің түсіндіруінше, сөзбен қосалқы жүретін ым мен қимыл бірте-бірте әр халықта әр түрлі рөл атқара бастаған. Бізге мәлім мәліметтерге қарағанда, бір сағат сөйлескенде мексикалықтар 180 рет, француз 120 рет, италиялықтар 80 рет, ал финдер 1 рет қана ым-қимыл жасайды екен. Сондай-ақ орыстарда қол сермеу әдепсіздікке жатқанмен, басқа халықтардың әдетінде ол кәдімгі күнделікті ишараның біріне жата беретін жайттар көп. Сол сияқты бір мағына әр халықта әр түрлі ым-қимылмен беріледі. Мысалы, болгарларда келісуді білдіретін «иә» — бас шайқаумен, ал теріске шығаруды білдіретін «жоқ» — бас изеумен беріледі, дәл осы мағыналар болгарлармен туыстас орыстарда керісінше: «иә» — бас изеу, «жоқ» — бас шайқау. Испандар мен португалдар «жоқ» дегенде қолын өзінен ары кері қарай қозғалтады, ал жапондар мұндайда саусағын шошайтады, ал үндістер білегін бүгіп бетінен иығына дейін қолын апарады, арабтар басын шалқайтып таңдайын қағады, түріктер иегін шошаң еткізіп, көздерін сығырайтады да таңдайын қағады (түрікпен туысқан қазақта тіптен басқаша екенін білесіз), малайзиялықтар мұндайда көзін төмен түсіреді.

Міне, осы сияқты құбылыстарды этнографтар салт ретінде зерттесе, лингвистер қарым-қатынастың тілге көмекші құралдары ретінде ұлттық ерекшелікті ескере отырып зерттейді. Жеке инсанның қандай да бір ұлттың өкілі екенін ескеретін болсақ, бұл бағыттың ділдік лексиконға әсерін жоққа шығаруға болмайды.

Психолингвистиканың мәдениеттанушылық бағытында мәдениетаралық қарым-қатынасқа да назар аударылады. Мәдениетаралық қарым-қатынас дегеніміз — әр түрлі ұлт пен ұлыстың өкілдерінің өзара қатысуы. Мәселен, мұндай зерттеулерде бір мәдениет реципиентінің (өкілінің) басқа мәдениетке негізделіп түзілген мәтінді ұғуы туралы қаралады. Бұл құбылыс ділдік лексиконға да жат емес. Мұндай мәтіндер психолингвистикада өзге мәдениеттік мәтіндер дейтін арнайы нысандық санатқа ие.

Психолингвистика әлеуметтік лингвистикамен де шектеседі. Мәселен, белгілі бір әлеуметтік топтың сөйлеуі әлеуметтік лингвистика мен психолингвистикаға ортақ проблема бола алады.

Айталық, гендерлік лингвистика — осы тұрғыдағы сала. Ал ділдік лексикон мәселелерінде элеуметтік және психологиялық факторлар қатар жүреді.

Психолингвистика коммуникация теориясымен, оның ішінде тілдік қарым-қатынас теориясымен тығыз байланыста болады. Тілдік қарым-қатынас теориясында өзекті мәселе — тілдің (сөйлеудің) қалай қатынас құралына айналғаны туралы мәселе, яғни тілдің шығуы жайлы мәселе. Тілдің шығуы жөніндегі болжамдарда психикалық факторларға сүйенетін дәлелдер баршылық. Тілдің шығуы жөніндегі «еліктеу» теориясы (Лейбниц, Гумбольдт) екі ұстанымға (қағидатқа) сүйенеді:

- 1) сөз табиғаттағы қоршаған ортадағы дыбысқа еліктеуден шыққан;
- 2) дыбыстау әуелден символикалы болды, сондықтан мағына заттың табиғатын бейнелейді.

Табиғатқа еліктеудің тілдік қарым-қатынаста орыны бар екені, табиғаттың адам психикасына әсері болатыны даусыз. Дегенмен еліктеуге сүйеніп шыққан тілде ұлттық қасиет болмас еді, оның үстіне әр халықта еліктеу әр түрлі болады. Тілдің шығуы туралы эмоционалдық болжам (Жан-Жак Руссо) бойынша, құштарлық алғашқы тілдік дыбыстарды шығарды. Сондықтан алғашқы тілдер үнді, сазды болып келеді, ал кейін қарабайырланып кеткен. Көріп отырғанымыздай, бұл Жан-Жак Руссоның ағартушылық, гуманистік идеал іздеу ниетінен шығып отыр. Кейін бұл болжам «одағай» (рефлекс) теориясына (Штейнталь, Дарвин, Потенция, Кудрявский) ұласты. Табиғатпен тайталаста адам өз еркінен тыс дәйім дыбыс шығарып отырды (аштыққа, қуанышқа т.с.с. байланысты). Осының дамуы нәтижесінде мұндай одағайлар қоғам мүшелерінің бәріне бірдей символдық мәнге ие болды. Тілдің шығуы жөнінде психикаға мән берілген бұл екі бағыттағы теориялардың айырмасы — бірінде адам сөйлеуіне қозғаушы күш сыртқы дүние болса, бірінде — адамның өзінің ішкі әлемі.

Байқап отырғанымыздай, бұл болжамдарда тілдің экспрессивтік қызметі жоғары қойылады да, коммуникативтік қызметі оның көлеңкесінде қалады, басты мәселе ретінде сөйлеу механизмдерінің пайда болуы психофизикалық тұрғыдан зерттеледі. Олай болса инсанның сөз саптауы мен сөз қабылдауы мәселесінде тарихи-генетикалық себептер де бар. Бұл — арнайы зерттеудің үлесінде болғаны жөн.

Психолингвистикада бұқаралық ақпараттық коммуникацияның мәселелерін зерттейтін де сала бар. Бұқаралық қарым-қатынас теориясы радиомәтіндерді қабылдау, теледидар тиімділігі, газет мәтіндерінің ықпалдылығы, саяси плакат, ұран, жарнамалардың адам санасына әсер етуі т.с.с. мәселелерді қамтиды. Демек, бұл тұста психика мен сөйлеу (тіл) көмекке келеді. Ғалымдар психолингвистиканың осы аспектісінде бұқаралық коммуникацияға арналған мәтінді қабылдау сәтінде әрекет ететін сатиация деп аталатын механизмнің егжей-тегжейлі зерттелгенін айтады. Сатиация дегеніміз — қайта-қайта қайталау я жағдаятқа сәйкестірмей қолдану салдарынан сөз мәнінің жоғалуы. Бұл механизм жеке инсан басынан да өтетінін ділдік лексиконды зерттеуде назарда ұстаған жөн.

Психолингвистика, әрине, лингвистикалық талдауға да сүйенеді, бірақ лингвистикалық талдауды көбінесе аралық, өткел, өткінші мәлімет ретінде қолданады. А.А.Леонтьевтің пікірінше, сөйлеу әрекетін зерттеуде тілтану мен жантанушының еңбегінің үлестік мөлшері мына сипатта: тілтанушы меңгерілетінді, меңгерілгенді зерттейді. Ал психолог лингвистикалық модельді игеру, қабылдау барысында адам санасында болып жататын психикалық байланыстар мен үдерістерді зерттейді, қарапайым айтқанда, сөйлеушілер шын болмыста, өмірде сөйлемді (сөйлеуді) қалай құратынын және түсінетінін тексереді. Ділдік лексиконды зерттеуде осыны тұғырлы әдіс ретінде қарау керек.

Психолингвистикадағы лингвистикалық сала туралы айтатын болсақ, онда бірнеше тарамдар бар екені байқалады. Солардың бірі — сөз мағынасының тұрпатын зерттеу. Айталық, көп жағдайларда дыбыс сапасы сөз мағынасымен байланысты болмайды дейтін қағида бар. Алайда бұл тұста да қағидадан ауытқу болатыны рас. Дәлел үшін айтсақ, қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздердің мағынасының дыбыспен байланысы бар екенін ешкім жоққа шығармайды, керісінше, дәлелдей түседі (Ш.Ш.Сарыбаев, С.Р.Ыбыраев, К.Ш.Хұсайынов). Тіл дыбыстарының эмоциялық-экспрессивтік мәнін зерттейтін фоносемантика саласының нәтижелері де назар аудартады. Мысалы, А.П.Журавлев («Звук смысл») экспериментінде (10000 адамдай қамтылған) орыс тілінің дауысты дыбысына мына тәріздес түстік мағына беріледі: *а* — қызыл, *я* — ашық қызыл, *о* — ақ, *ё* — сарғыш жасыл, *е* — жасыл, *э* — жасылдау, *и* — көк, *у* — көк жасыл, *ю* — бозқараған түсті, *ы* — шымқай қоңыр [2]. Ділдік лексиконды сипаттауда сөзді графика-фонологиялық белгілер арқылы талғап тану үдерісін түсіндіру үшін осы дәлелдер шығар жол орнында болады.

Лингвистикалық бағыттағы психолингвистикалық зерттеулерде сөз семантикасы мәселелері айрықша орын алады. Тіпті, білімдердің индивидуалды (дара) жүйесінің пайда болуы, құрылуы мен қызмет етуін зерттейтін ерекше ғылыми сала психосемантика шықты. Психосемантиканың басты қағидасы тіл біздің әлемімізді екі еселейді дейтін пікірге сүйенеді. А.Р. Лурия: «Адамда екі әлем болады, оған тікелей бейнелейтін заттар әлемі де, сөзбен белгіленетін сапалар, қатынастар, нысандар мен бейнелер әлемі де кіреді. Сөйтіп, сөз болмысты бейнелеудің ерекше формасы болып саналады. Адам бұл бейнелерді олардың шын өмірде бар-жоғына карамай-ақ еркін түрде атай алады, осы екінші әлемді еркінше басқара алады», — деп жазады [3]. Психосемантика ділдік лексиконмен табиғи байланыста болатыны — айқын жайт.

Тіл біліміндегі ат кою, ғылымыландырып атасак, номинация теориясының да адамзат психикасымен, ойлауымен, таңбатануымен байланысы баршылық. Осы түйісте сөздің уәждемесі (мотивациясы) туралы мәселе келіп шығады.

Уәждеме құбылысына тіл білімі ғылымында тоқтамды, тұрақталып қалыптасқан анықтама берілмеді десе де болады. Бұған айқын дәлелдің бірегейі сол, бұл құбылыстың өзін әр түрлі терминдермен береді: мотивировка, мотивация, сөздің ішкі формасы, семантикалық форма, сөз образдылығы, сөздің мағыналық белгісі, сөздің этимологиялық құрылымы, негіздеме, уәждеме т.б.

Тіл — адам танымының айнасы болғандықтан, тілді таңбалық жүйе аясында қарасак, уәждеме арқылы зат пен құбылыс атауының табиғатына бойлауға, қажеттілігін түсінуге, атаудың негізін түсінуге, зат пен құбылыс және олардың атауларының арасындағы әлдебір байланысты айқын сезінуге, байымдап байқауға болады. Қазақ тілінде уәждемеге берілген екі қысқаша анықтама қолымызда бар: «Мотивация, уәждену (фр. *motif* — сылтау, дәйектеме) ағыл. *motivation* — уәждеме, дәлелдеме — тіл арқылы аталған заттың немесе құбылыстың белгілерін бейнелеу актісі [4]. Әдетте, мотивация мәні диахрониялық тұрғыдан ашылады. Мысалы, тіліміздегі *қабырғасымен кеңесу* деген фразеологиялық тіркестің «үйдегі әйелімен, отбасымен кеңесу, ақылдасу» мәнінде қолданылатыны бәрімізге белгілі. Ал осы тіркестің шығу төркінін христиан дінінің қасиетті кітабы «Таураттан» іздеуге болады. «Жаратылыстың басталуы» тарауында құдай көк пен жерді жаратқан соң топырақтан еркек адамды жасап, оған жан бітіріп, «адамның жалғыз болғаны жараспас» деп, оның бір қабырғасынан әйел жасап берді. Осындай мотивация негізінде фразеологизм пайда болған.

Екінші бір лингвистикалық түсіндірме сөздікте уәждемені «туынды және күрделі сөз мағыналарының, оларды құрайтын сөздердің мағыналарына тәуелді болуы» деп көрсетеді [5].

Көріп отырғанымыздай, назар күрделі сөздің, тіркестің мағыналық құрамына, таза экстралингвистикалық оқиғаларға аударылады екен. Ал жеке сөз мағынасының уәжіне бойлай қойған жоқпыз. Ал мұның адам психикасының даму үдерісімен қалай да бір байланыста екеніне күмәндануға болмайды.

Сөзжасам барысында сөз жасаушы бірліктер уәждемені тудыруға себепші болады да, ал оның нәтижесінде туған жаңа атау уәждемелген таңба болып саналады. Демек, уәждеме номинациямен (затты сөзбен атаумен) байланысты қарастырылуы қажет.

Күнделікті тұрмыста уәждемелген сөздер ішкі тұрпаты айқын сөздер сияқты белгілі бір заттың атауы қызметін атқарады. Дей тұрсақ та, мұндай уәждемелген сөздермен салыстырғанда, уәждемелген сөздер қолданылу аясы, таңбалық қасиеті тез қабылданып, санада, есте берік сақталады. Уәждемелу байланысы — сөздік құрамдағы жүйелі қатынастардың маңызды түрі сөздік құрам болады.

Құбылыс немесе зат атауының түп-төркініндегі бастапқы негіз оның субъектіге қалай әсер етуінде жатады. Әрбір зат пен құбылыс табиғи және табиғи емес қасиеттерден, белгілерден тұрады. Олардың бәрі бірдей бір мезгілде адам психикасында, санасында орнығуы қиын. Сондықтан солардың ішіндегі біреуі я бірнешеуі ғана іріктеліп, екшеліп шығады да, адам жадынан ерекше орын алады. Нысанды бейнелеу үшін тілдік жүйе іске қосылады да, түйсікпен қабылданған алғашқы белгі (қасиет, сипат) кеңейіп, өрістей түседі. Осылайша таңдап алынған қасиет барлық физиологиялық қатынастарға тәуелді емес. Әсер етуші қозғаушы күштің қайсысы неғұрлым басым болса, адам санасына тек сол ғана ерекше әсер етеді деген түсінік тумаса керек. Себебі осының нәтижесінде ұғынылмақ мағынасы бар сөздің я басқа тілдік таңбаның бәрі бірдей қалыпты нормаға айналып кете бермейді. Ми қабатының қызметі арқылы заттың немесе құбылыстың тек бір ғана қасиеті сүзіліп шығып, оны субъект берік қабылдайды. Сүзуден өткен санадағы осындай құбылыс тілде дұрыс әрі жиі пайдаланылады. Мысалы, «сағақ» деген сөздің жалпы қасиеті (мағынасы) бірнәрсенің төменгі жіңішке, қылта жағын таңбалайды. Алайда қазақ әдеби тілінде бұл малдың мойыны мен иегінің

арасын білдірсе, оңтүстік өңірде оның «төменгі жақ» мағынасы басым болып қабылданудың нәтижесінде және тұрмыс-тіршіліктің ерекшелігіне орай «ағаштың ең төменгі бұтағын» таңбалайды.

Құбылыстың не заттың белгілі бір бастапқы қасиет, сипатын белгілеуге арналған сөздің тілдік даму жолында алғашқы мағынасының көмескі тартып кетуі де тіл тарихына белгілі үдеріс. Мәселен, «тон» сөзі алғашқыда киім атаулыны белгілеуге бағытталса, қазір ол жалпы тектік сипаттан айырылып, киімнің бір ғана түрін таңбалайды. Кейбір сөздің аталуы сол құбылыстың я заттың адам психикасында қалай қабылданып, оған қай жағынан әсер еткендігімен байланысты болады.

Сондықтан кез келген сөз белгілі бір нысан арқылы уәжделеді. Тілдік таңбаның таңбаланушымен арасындағы байланыстың еркін болуы нәтижесінде келе-келе сөз бен оның түпкі уәжі арасындағы байланыс алшақ тартады, сөз өзінің «тегін жатсынады». Осының нәтижесінде лексикалық бірлік деэтимологияланып, уәжі күңгірттенеді. Тілдік таңбалау еркін құбылыс болып шыға келеді. Сонымен қатар адам психикасының табиғаты, қызметінің икемділігі сондай, түсініксіз деген сөздерді қайта өңдеп, оның тағы бір жаңа баламасын тауып, соған қайтадан уәждеме жасай алады.

«... мотивацияның көптеген біржақты анықтамалары зат атауының тек экстралингвистикалық немесе тілдің ішкі ерекшелігіне көңіл бөлумен шектеледі. Ойдың мазмұнын жеткізу жолы бір ғана тіл арқылы іске асқанымен, оның өзі түрлі физикалық жақтан қабылданып, түрлі физикалық жағынан беріледі» [6].

Себебі әрбір құбылыс адамның сезім ағзаларының бәріне бірдей әсер етпейді, біреуін ерекше қабылдайды. Мысалы, көзбен көру арқылы қабылданған сезімді адамның дыбыстық тілі тек сол көрініс ұғымында ғана, тыңдау арқылы қабылданған сезімді тек сол дыбыс күйінде жеткізе алады. Бастапқы атауға негіз болатын алғашқы импульсті беретін тіл емес, керісінше, адам сол құбылысты таныту үшін тілдік құралды талап ететін заттың өзі психикаға әсер ету арқылы нұсқау береді.

Сөздің уәжделуі уәждеменің ең өзекті, басты теориясының бірі ретінде саналады. Бұл ұғымға берілетін анықтамалардың түрлі варианттары қолданылып жүр. Мысалы, заттың атау алу заңдылығы принциптеріне сүйенетін тілдегі ономонология ғылымы уәжделуді былайша түсіндіреді: уәжделу үдерісі — тілді ономонологиялық жағынан ыңғайластыратын, атаудың негізінде себеп болатын, белгілі бір уәждің барысында шығатын атаудың формасы. Уәжделудің анықтамасын іздегенде басты рөлді тілдік қатынастар атқаратынын ұмытпаған жөн. Себебі әрбір ой, әрбір лексикалық бірлік әр ұғымда әр түрлі болып қалыптасады. Уәжделуді қарастырғанда лексикалық материалды лексикологияның аспектісінен іздестіру жиі кездеседі: сөз мағынасының уәжделуі оның құрылымы мен тілдік жүйедегі сөйлеу элементтерінің тірі санамен болатын семантикалық қарым-қатынасынан көрінеді. Уәжделу — күрделі бүтіннің мағынасынан сол бүтіннің бөлшектерінің мағынасын алып шығу, сөздің семантикасы мен айтылуының, дыбысталу мен мағынаның арасындағы байланыстың негізгі себепкері. Уәждемелік мағына синхронды түрдегі сөз өндіру факторы ретінде психолінгвистикалық тұрғыдан егжей-тегжейлі, өте ұқыпты зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Конрад Н.И. О языковом существовании // Японский лингвистический сб. — М., 1959. — С. 85.
2. Журавлев А.П. Звук и смысл. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Просвещение, 1991. — С. 119.
3. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. — М.: Изд. Москов. ун-та, 1975. — С. 44.
4. Тіл білімі сөздігі / Жалпы ред. басқ. Э.Д.Сүлейменова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 232-б.
5. Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. — Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. — 151-б.
6. Гинатулин М.М. К исследованию лексических единиц. — Алматы: Наука, 1973. — С. 32.